

zakelijke aanwijzing van het groot onderscheid tusschen de adressen van de Heeren D. van Hogendorp c.s. en dat der in 1841 tot de synode zich gewend hebbende gereformeerde ledematen, ten aanzien der aan te wenden middelen en der bedoelingen, bij den strijd tot herstel der kerk in Nederland, met een Nawoord opzigtelijk den tegenstand van den heer Mr. I. da Costa tegen onze Formulieren van eenigheid. De uitgever was nu duidelijker dan ooit partij geworden; hij was niet langer slechts uitgever, maar trad ook op als (co-)auteur. Een auteur die als hervormd-gereformeerde met name de medische weg van Da Costa als een dwaalweg zag.

De invloed van het fonds van Den Ouden, in het bijzonder op de Afscheiding van 1834.

Den Ouden werd, zo blijkt wel uit het voorafgaande, een uitgever met – zoals dat vandaag de dag heet – een missie. Maar heeft hij die missie ook kunnen volbrengen? Welke invloed heeft zijn fonds uitgeoefend? Een afgerond antwoord op die vraag is natuurlijk moeilijk te geven, maar wel dient zich een aantal mogelijkheden aan om haar althans voor een deel te beantwoorden.

In de eerste plaats wijs ik op de administratie van de boekhandel Van Benthem. Uit de confraterboeken blijkt dat Van Benthem nageenog alle uitgaven van Den Ouden in commissie heeft gehad. Soms gebeurde dat in behoorlijke aantallen. Zo werden van de meer dan 40 los uitgegeven preken van Molenaar jarenlang steevast meteen 30 exemplaren in commissie genomen. Molenaars *Praktikale Bijbelverklaring*, die tussen 1833 en 1845 in veertiendaagse afleveringen verscheen, haalde bij de start 69 ingetekende exemplaren en eindigde bij 41. Waar die duizenden boeken en geschriftjes in de loop der jaren terechtwamen in Middelburg en omgeving, zou kunnen worden nagegaan uit Van Benthems klantenboeken. Deze bron, die eerder door Kloek en Mijnhardt gebruikt is²⁷, kan ook in het speciale geval van Den Ouden dienst doen. Voor zover andere administraties van boekverkopers uit deze periode bewaard zijn gebleven, kunnen die tevens geraadpleegd worden. Zo'n brede raadpleging voorkomt dat het verspreidingsbeeld eenzijdig wordt. Een blik in de boeken van de firma Luchtmans te Leiden leert bijvoorbeeld, dat dit bedrijf nauwelijks inkocht bij Den Ouden. De beweging verliep veeleer andersom, en wel volgens een patroon, dat

ten omtrent het verbond der werken, voorkomende in de Nederlandsche Stemmen (...). September 1837. Of betoog, dat het leerstuk des werkverbonds, opgericht met den regten mensch in het paradijs, van de Reformatie af als een fundamenteel leerstuk in de Gereformeerde Kerk geleerd is, en als zoodanig behoort vastgehouden te worden, Amsterdam 1838. De tweede replek verscheen in 1839 onder dezelfde hoofdtitel.

25. *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten. Tiende druk. Vermeerderd met een voorwoord van den uitgever*, Amsterdam 1840, III-IV. Het aantal in 1840 leverbare titels is berekend aan de hand van een door mij opgemaakte fonds-reconstructie. Aan de opbouw en het specifieke karakter van het fonds hoop ik nog eens afzonderlijk aandacht te besteden.

26. *Uitmoodiging aan de getrouw geblevene leeraren in de Gereformeerde Kerk van Nederland. Begeleid van eenen brief tot opwekking door eenige lidmaten der Gereformeerde Kerk te Amsterdam*, Amsterdam 1841. Zie over de actie: W. Volger, *De leer der Nederlandsche Hervormde Kerk*, Franeker 1946, 178, 271.

27. J.J. Kloek, W.W. Mijnhardt, *Leescultuur in Middelburg aan het begin*